

אסתר כהן - כפר ביאליק
cohnes@bezeqint.net

התנהגות בעלי חיים

בחודשים האחרונים יצא לנו לשמוע כמה הרצאות של אסתר כהן, גמלאית ממושבת כפר ביאליק, בעמק זבולון, שבהן הרחיבה על התנהגות בעלי החיים ובמיוחד על הפרות. מהי התנהגות מולדת ומהי נרכשת? כיצד הרפתנים יוכלו לתקשר טוב יותר עם בעלי החיים ברפת? אסתר חושפת בפנינו טפח קטן על התנהגות בעלי חיים ועל החשיבות שאנחנו נבין אותם ונצליח איתם

החיים התפתחו האינוונטר הביולוגי. מכיוון שכל המידע על העולם הסובב אותנו מגיע אלינו דרך החושים - החושים של בע"ח שונים התפתחו בהתאם לתנאי סביבתם וצורכיהם. כלבים הם בעלי חוש ריח מפותח ויכולים לעקוב על עקבות הטרף אחרי שנעלם, ציפורים בעלי ראייה חדה, דבורים רגישות לאור אולטרה-סגול שאנו לא מבחינים בו. בעלי חיים אחרים שומעים צלילים שאנחנו לא שומעים ולפעמים להיפך. סביבתם של בע"ח לא בהכרח נתפסת ונחוות כמו שאדם חווה אותה. הזיכרון גם כן בנוי שונה: טורף, כמו כלב, זוכר את מקומו של כלי האוכל שלו גם אחרי שנלקח - בטבע המזון שלו נייד מאידך, זיכרוןם של אוכלי עשב לעצמים ניידיים קצר הרבה יותר: המרעה אינו משנה מקום, צריך לזכור רק את מקומו של השטח. ידע שלא נלמד, "אינסטיקט", לעתים מפעיל התנהגות על סמך "גירוי מפתח".

יש "בורחי קן", אלה שעם היוולדם כבר עומדים על הרגליים ותלותם בטיפול אימהי היא מזערית, כמו למשל הסוס והפרה, וכאלה הנולדים חסרי אונים, "יושבי קן" כמו אפרוחים, כלבים וחתולים

התכנסות האפרוחים

לפני שנים לא מעטות המשק שלנו, כמו משקים מושביים רבים, היה משק מעורב. גידלנו אפרוחים ב"מצודות", שבצדן האחד הייתה תלויה כרית גדולה ודפנות בד השתלשלו ממנה. מתחת לרצפת הרשת עמדה מעין פתיליה, וכל המתקן הזה היה אמור למלא את מקומה של התרנגולת הדוגרת. כל ערב, בין הערביים, היה צריך לבדוק, אם לקראת קור הלילה כל האפרוחים אכן מכונסים מתחת ל"אומנת" (הכרית). כל ערב העברנו את אלה, שמשום מה, בחרו לישון בקצה השני של המצודה, ללא החימום המגן, אל מתחת לאומנת. זאת הייתה עבודה מעצבנת וגזלה לא מעט זמן. תהיתי מה יכול להיות גירוי המפתח אשר בהחזקת תרנגולות בגדרה, מביא לעת ערב את כל האפרוחים אל מתחת לדוגרת. והנה:

האם כדאי לחקלאי המחזיק בעלי חיים לפרנסתו להכיר פרקים באתולוגיה? (אתולוגיה - התנהגות בעלי חיים) האם זה עשוי לשפר תפוקה או להקל בעבודה? להלן אנסה להציג אפס קצהו מתחום זה ולהציע תשובות ממחקרים ומניסיונם של אחרים ושלי.

הגישה בתחום היא אבולוציונית, היינו השאלה הנשאלת היא לשם מה התפתח איבר זה או אחר, או התנהגות זו או אחרת התפתחה, ובאיזו מידה זה תורם להישרדות של הפרט ושל המין. מתבקשת מכך גם השאלה, מה מידת התורשתיות של אפיון זה או אחר, ומה נלמד. ואם מדברים על למידה, או לחילופין על השפעות הסביבה, כל בע"ח נולד עם היכולת להבחין בין מצב שבו הוא מרגיש טוב ונעים, לבין מצב שגורם לאי-נעימות שכדאי להימנע מלהיקלע אליו.

בע"ח שונים מצאו פתרונות שונים להישרדות: אלה שחיים כבודדים, "סוליסטים" ולא צריכים להתחלק במזונם עם בני מינם, ואחרים חיים בלהקות והם בע"ח חברתיים. האחרונים אמנם מתחלקים בטרף או במרעה, אך נהנים מיתרונות של ציד משותף והגנה מפני טורפים שחיי הלהקה מספקים.

יש "בורחי קן", אלה שעם היוולדם כבר עומדים על הרגליים ותלותם בטיפול אימהי היא מזערית, כמו למשל הסוס והפרה, וכאלה הנולדים חסרי אונים, "יושבי קן" כמו אפרוחים, כלבים וחתולים. בהתאם לתנאי

אסתר ואלכס ברפת המשפחתית

להפסיק את התהליך המולד. נראה, שכמות האנרגיה המיועדת ליניקה - מולדת למרוח מאמץ מסוים. אם העגל, כמו בהגמעה בדלי, מסיים את מנת המזון במאמץ מועט מכפי שיועד לכך בתהליך המולד - הוא ממשיך באובייקט אחר, עד לסיום "מאגר האנרגיה" המיועד. המסקנה: אם לא נקל על חיי העגלים, וההגמעה תעשה כך, שהמאמץ יתאים למה שהיה מיועד במקור - קרוב לודאי שהמציצה המיותרת תהיה מזערית. ישנן צורות רבות איך להגמיע ב"מוצץ" כולל מכסה דלי בעל פטמה.

הרחקת העגל מאימו

לא פעם יש המלטה במשך הלילה ועד להרחקת העגל מן הפרה עוברות שעות רבות. ואם יש עוד אנשים שגרים בקרבת הרפת, הם עשויים להיות חשופים ל"קונצרט" של הפרה ושל העגל. מחקרים מראים, שאצל בע"ח שונים ישנה תקופת התקשרות ראשונית, "BONDING". מסתבר, שאצל בקר וכבשים זהו מרווח הזמן בין 4-6 שעות לאחר ההמלטה. הרחקת הוולד בזמן זה, קרוב לודאי, תמנע את געיות הגעגועים. אגב, לאחר קצת יותר מיממה לא יתרחש קשר מסוג זה.

רווחת הפרה היא הרווח של הרפתן

כל חקלאי מעוניין להגדיל את התפוקה - "את מה שמופיע בשורה התחתונה". לא צריך מחקר והוכחות, שבע"ח נינוחים ללא תחושות דחק ופחד, תנובתם תהיה טובה יותר. כשבאים לחצר הרפת והפרות באות לראות מי זה המבקר - יש להניח, שהרפתן ברפת זו מתייחס לפרותיו כראוי. פרות רגישות למסרים מזעריים בהתנהגותו של הרפתן.

גירוי המפתח למציצה הקיים עם הלידה ומשחרר את רפלקס היניקה, הוא ריח החלב וריח הפרה. במרבית הפעולות המולדות, שגירוי מפתח "משחרר" את תחילתן, קשה להפסיק את התהליך המולד

להכיר את התנהגות הפרה

במפגש עם ד"ר נדב גלאון ב"כנס שופטי" בנהלל

1. צליל הקרקור הקורא של הדוגרת.
 2. האור ההולך ונחלש של ערוב היום.
- לשים טייפ המשמיע קרקור בכל אומנת ממש לא היה מעשי. בדקנו ומצאנו, שלפי כל הכללים, המצודות עמדו כשהאומנות היו בצד שהחשיך בערב ראשון. האפרוחים "הלכו אחרי האור" וכשהשמע שקעה, התיישבו במקום שהיו באותו רגע. העברנו את האומנות לצדה השני של המצודה, וראה איזה פלא - לעת ערב, רובם התכנסו תחת האומנת וחסכנו טרחה ועצבנות.

בנייה שמתחשבת בפרה

למרביתם של היונקים יש פחד מולד ממצוק. במקרה בנו מכון חליבה, כך שנוצר מצב שהפרה הנכנסת יכלה להבחין בקצה הבמה (לצורך יציאה הייתה אמורה להסתובב) - הפרות סרבו להיכנס למכון, קצה הבמה נראה כמצוק. מידע על הפחד המולד היה מונע צורה זו של בנייה למרות המקום המצומצם.

אפקט המציצה

אצלנו, כמו במשקים רבים, מגמיעים את העגלים מתוך דלי. לאחר ההגמעה רובם של העגלים מחפשים אובייקט אחר להמשך המציצה, אם אפשר אוזן של עגל אחר או קצה של עמוד. במקרים קיצוניים העגל או העגלה מוצצים את עצמם וכשהעגלה הופכת לפרה, המנהג המגונה הופך לנזק ממש: היא מוצצת את החלב מהעטין שלה. כאן יש כבר למידה, כיוון שטעם החלב מהנה, חוזרים על כך שוב ושוב. איך הגישה האתולוגית יכולה לעזור כאן? מסתכלים על בע"ח אחרים ושואלים, האם מה שמצאו שם יכול לתת לנו קריאת כוון גם פה? מי שמתעניין יודע, שקיים "ריקוד הדבורה" בכוורת. דבורה, המוצצת מקור צוף מודיעה לחברותיה היכן המזון המבוקש נמצא, ע"י שהיא מסתובבת על חלת הדבש וחוצה את המעגל שרקדה. זווית האלכסון למיקום השמש נקלטת ע"י הדבורים האחרות והן יודעות לאיזה כוון לעוף. המהירות, שבה הדבורה מניעה את חלק גופה האחורי בזמן החצייה, מסמן כמה קשה להגיע לצוף. מקור מזון קרוב, כשדרוש מעוף נגד כוון הרוח ייתן אותו ריקוד כמו מקור מזון מרוחק, אשר בזמן המעוף יש לדבורה רוח גבית. זאת אומרת, הדבורה אינה מוסרת מידע על מרחק, אלא כמה מאמץ דרוש, כמה אנרגיה צריך להוציא, כדי להגיע לצוף.

מה עניינו של העגל המוצץ לכאן? גירוי המפתח למציצה הקיים עם הלידה ומשחרר את רפלקס היניקה, הוא ריח החלב וריח הפרה. במרבית הפעולות המולדות, שגירוי מפתח "משחרר" את תחילתן, קשה

נעימות, ינסו להימנע ממנו. יש דרגות שונות של למידה, כשהפשוטה ביותר היא למידת התרגלות. רעש פתאומי של טרקטור יכול להבהיל עדר שאינו מכיר רעש זה. לאחר פעם או פעמים - אותו צליל לא יעורר שום תגובה. בעידן של מתקני חליבה אוטומטיים ללא מגע יד אדם, קיים הסיכון, שכאשר צריך לטפל בעטין מסיבה כל שהיא אצל מספר פרות כרוך בקשיים: הן מגיבות באי שקט או אפילו בבעיטה. המגע הוא גירוי לא מוכר, ולכן מעורר תגובת הימנעות כתוצאה מפחד הלא מוכר. כדאי, אם כן, ליזום למידת התרגלות - בהתאם לתנאים, רצוי לגעת ולעשות עיסוי לעטין, מעת לעת, גם אם אין בכך צורך. זאת כדי להימנע מעיכובים וצרות כשבאמת צריך. ■

אמרתי אפס קצו - אבל בשביל מה יש ספרות.....

אדם עצבני - תנועותיו ואפילו ריח גופו שונים מאדם רגוע. מוזיקה בחליבה - לפני שנים הגיעה מארצות הברית הבשורה, שמוזיקה בשעת חליבה מגדילה את התפוקה. הגדיל לעשות מחקר, שבישר שפרות מבוגרות מניבות יותר כשמנגנים ג'אז או פופ, לעומת צעירות, שחובבות מוזיקה קלסית. חוקר נבון, שהיה בדעה, שתמיד צריך לבדוק אם מה שכתוב הוא אכן נכון, בדק ומצא שהחולב של הצעירות היה אדם מבוגר חובב מוזיקה קלסית. החולב של הזקנות היה דווקא בחור צעיר... מחקרים רבים מצביעים על כך, שהתנהגותו ומצב רוחו של החולב והרפתן, הם אכן בעלי השפעה על נינוחותן של הפרות.

עוד כמה מילים על למידה: בע"ח הם חשבונאים מעולים: גירוי המנבא הרגשה טובה - בע"ח ינסה לחזור לקבלו. גירוי המנבא כאב או אי-

הרפת בכפר-ביאליק

פור הרפת על רקע 75 שנה לעלייה החמישית של בני המעמד הבינוני (ייקים) הנחגגת בשיתוף עם תנועת האיחוד החקלאי, שעליו נמנה כפר-ביאליק, ו"התאחדות עולי מרכז אירופה". מיזם הנקרא "אור יקרות" מפנה זרקור לעבר התרומה של הייקים להתיישבות החקלאית בארץ.

מפת כפר ביאליק

ב-1939 עלו לקרקע 25 משפחות, למה שנקרא בעבר, "קריית ביאליק החקלאית" ולימים כפר-ביאליק. כל יחידת משק כללה 4 דונם בעבור הבית ומבני המשק ו-13 דונם לגידולי שדה. בראשית היה קשה לשאת בעול ההתיישבות החדשה. לא היינו מושב עובדים אלא בעלי דרך מיוחדת משלנו, דרך שהייתה שונה מהמקובל אז. חברי כפר-ביאליק היו לשעבר רופאים, עורכי-דין וסוחרים, כנהוג אצל יוצאי גרמניה. התייחסו אלינו בהסתייגות רבה, פקפקו ביכולתנו להקים משק חקלאי פרטי. עוד בגרמניה, בהתאמת המתיישבים החדשים, לא התקבל מי שלא הוכיח יכולת כלכלית של לפחות 800 ל"ש, ולכן המתיישבים לא קיבלו סיוע כספי כי נחשבו ל"קפיטליסטים" וייקים עשירים. בסופו של דבר, נשאר ללא כסף ונדרשו לסיוע. במשך שנים רבות נוהלו ישיבות הוועד בשפה הגרמנית, כולל הפרוטוקולים. אחרי מלחמת השחרור הצטרף לוועד יליד הארץ וזה דרש שהדיונים יתנהלו בעברית וזה קרה, אך לעתים בקושי. בשנת 1937 הועבר מוסד הילדים "אהבה" מברלין לארץ ישראל ומצא

את משכנו החדש באדמות כפר-ביאליק. כעבור כמה שנים, רכש המוסד משק ונהיה חבר באגודה. במוסד נעשתה עבודה ברוכה של קליטת צעירים שהגיעו לארץ במסגרת "עליית הנוער" והם עסקו בעבודות החקלאות השונות. לימים, פרש הרמטכ"ל רפול חסות על המוסד. מבנה המשק הקלסי בתחילת הדרך, במשק המעורב. רוב המשקים החזיקו 6-10 ראשי בקר וכלל בשיא 26 רפתות כאלה. הגדלת היקף ייצור החלב הביאה להקמת מחלבה בשנת 37, המחלבה בשם "תטעם" ספקה יומיום את תצרוכת החלב ומוצריו לקריית ביאליק ולקריית מוצקין. פעולת המחלבה נמשכה עד אמצע שנות ה-50. הסיבה העיקרית לסגירתה הייתה עלייה בהיקף ייצור החלב. הרפתות הקטנות נסגרו ורוב הייצור התרכז במשקים של 15-30 ראש בתחילה ואח"כ, לאחר קניית המחלבה ע"י מחלבות שטראוס, שעודדה את הרפתנים להגדיל את היקף הייצור, כך שעד לאמצע שנות ה-80 לא הופעל משטר מכסות במשקי שטראוס והרפתות גדלו בהתאם.

רפת בכפר ביאליק

בתחילת שנות ה-80 הסתכם היקף הייצור בכ-2.5 מיליון ליטר ב-5 רפתות. הוקם מרכז מזון על שטח האגודה במימון פרטי ובסיוע המדינה. מרכז המזון הופעל עד שנת 2007 ונסגר ע"י צו שיפוטי מאחר והרפתנים לא עמדו בדרישות האגודה לדמי השכירות הנדרשות בגין השימוש בקרקע. נכון להיום, הבלייל נרכש באמבר אך עדיין אספקת המזון הגס היא מגידול עצמי. בכפר-ביאליק ארבע רפתות עם מכסה של כ-630,000 ליטר לרפת, כולן מושקעות רפורמה. ■

אלכס ואסתר כהן - משק כפר-ביאליק

ידיד כהן

yadid007@bezeqint.net

רכם של אסתר ואלכס הצטלבו בביה"ס היסודי "אחדות" בקריית מוצקין, בתנועת "הצופים", השירות הצבאי המשותף ורק לאחר מכן החתונה.

עליית האנטישמיות בתחילת שנות ה-30 בגרמניה היא שהביאה את משפחות הוריי לקבל החלטה גורלית ולקשור את עתידם בארץ ישראל. משפחתה של אסתר התיישבה בקריית מוצקין שבמפרץ חיפה ומשפחתו של אלכס הקימה בית בכפר-ביאליק. אסתר, שעבדה בשירות הוריה בחנות המכולת, הגיעה לכפר-ביאליק, למשק כהן, לקנות תפוחים למכולת. דרכי המשפחה הצטלבו. אסתר ואלכס חלקו את ספסל הלימודים בביה"ס היסודי שבו התקיימו גם פעולות תנועת הנוער "הצופים-סניף המפרץ", ששם שניהם שימשו כמדריכים.

אלכס הצעיר נשלח ללמוד בביה"ס החקלאי "כדור" וזאת כתנאי של אביו שהמיר את חיי המסחר בגרמניה בחקלאות במדינת ישראל - "כדי שאלכס יחזור למשק עליו ללמוד חקלאות".

תוך כדי הלימודים פרצו המאורעות, אסתר ואלכס השתלבו בפעולות "ההגנה" כתלמידים. עם הקמתה של מדינת ישראל והקמת צה"ל, התגייסו השניים למשטרה הצבאית ע"מ להקים את יחידת הכלבנים הראשונה בתולדות צה"ל, שם פרצה אהבתם והם החליטו להתחתן. יחידת הכלבנים של צה"ל הוקמה בחודש מרס 1948, אחרי שנבנה בקריית חיים מחנה צנוע ובו משרד ומס' מכלאות לכלבים. לימים, הפך המחנה לבי"ס לנחיית עיוורים. אסתר ואלכס השתלבו במערך ההדרכה של היחידה.

ציפיות הצבא היו מופרזות, הדרישה לתוצאות מיידיות, המלחמה הקצרה, והעובדה שאילופו של כלב מצריך חודשים ארוכים. עיקר הידע והאילוף היה מכלבים שאולפו במלחמת העולם השנייה במשימות מורכבות כמו: הצנחת כלבים לצורך סיוע בגילוי מוקשים, איתור נעדרים ותקיפה. את כל הידע הכלבני הביאו לארץ הזוג ד"ר רודולף ורופוסור ורודולפינה מנצל, זוג יהודים אוסטרים שהתגוררו בשכונת ביתה של אסתר בקריית מוצקין.

בתחילת שנות-50, כשנתיים לאחר הקמת היחידה, היא התמסדה, אסתר ואלכס המשיכו ללוות את היחידה בקבע ובמילואים ולאורך השנים, כולל ביחידת "עוקץ", תוך רצון להקנות לחיילים הצעירים ידע והכוונה. לאחר מלחמת ששת הימים, וככל שמתגברות פעולות הטרור, התפתחו יחידות כלבים נוספות: בימ"מ, במשטרה וגם בשב"ס. גם אותם ליוו ההורים בהכוונה ובהקניית ידע.

במשק החקלאי, בסוף 1934, כשאביו של אלכס נדר הגיע לכפר-ביאליק, הוא בנה בתחילה מבנה לרפת, מכון חליבה של היום ובצמוד לו מבנה למגורים, מבנה מכל החלב של היום. בשלב ראשון שימש המבנה לאחסון כלי עבודה ומסמרים שהביא עמו מגרמניה וחדר המגורים שימש אותו עד לגמר בניית הבית ועליית המשפחה בשנת 1936.

אביו של אלכס, שהיה סוחר בגרמניה, השתלב בחיי החקלאות והרבה בעזרתו של אלכס הנער. תחילה גידלו ברווזים לצורכי ביצי

אלכס רפתן מכפר ביאליק

אסתר עם הילדים והכלב ברפת

רבייה, ירקות ובעיקר אספרגוס, שמאוד התאים לחול סביב הבית. ענף נוסף, עזים שנחלבו ע"י כל המשפחה.

בשנת 1951 נמכרו כלי העבודה שהובאו מגרמניה, הרפת התפתחה, נרכשו המבכירות ומתחיל עידן הרפת. במקביל, פיתח אלכס את ענף התפוחים שגדל מ-4 דונם ל-13 דונם. כאשר נרכש "הולדר" הוא עשה מהפכה קטנה בתחום עיבוד הקרקע, קציר המספוא לרפת איפשר את הגדלתה גם בתחום החלב והפיטום.

בשנות ה-60 נבנו שני לולים למטילות שקלטו את העופות מלולי העץ הישנים שבהמשך, שימשו אכסניה לניסיונות של אנשי הטכניון שהקימו לראשונה רפת טפחות + תאי רביצה - מהפכה אמיתית בניצוחו של פרופסור ילן שהפכו את הוצאת הזבל בידיים ופינו אנרגיה להגדלת הרפת ולשיווק ירקות ברחבי הקריות.

טיפוח כלבים גזעיים הוא התחביב שאליו התפנו אסתר ואלכס כאשר הילדים גדלו קצת, בתחילת שנות השישים התפתח בארץ הענף, אסתר נתנה הרצאות בנושא של התנהגות בעלי חיים ושיפוט כלבים בתערוכות יופי, אלכס במוסדות התאחדות הכלבים בנושא של אילוף וטיפוח.

בשנת 1976 יצאה אסתר ללמוד באוניברסיטה פסיכולוגיה חינוכית, מבלי לזנוח את העזרה לאלכס ברפת. בשנת 1981 השלימה את התואר השני ומיד התחילה לעבוד, בשנים הראשונות, בתחנה לייעוץ פסיכולוגי של קריית ביאליק ובקריית אתא.

בשנת 1995 הפסיקה אסתר לעבוד בשירות הציבורי והמשיכה לעבוד כפסיכולוגית בתנועת חב"ד בקריית אתא ומיסדה שם את השירות הפסיכולוגי, בעיקר בגני הילדים.

בשנת 1980 השתחרר ידיד מהצבא והשתלב בעבודות המשק. שנה לאחר מכן, הקים מרכז מזון בכפר עם שני שותפים - יוזמה פרטית, על קרקע האגודה. הרפת גדלה עד ל-600 אלף ליטר ועברה את הרפורמה בבניית סככה חדשה, בעיקר לגידול ולפיטום.

בשנת 2004 החליטו אסתר ואלכס לעזוב את המשק ולעבור לבית אבות בחיפה וזאת בגיל צעיר יחסית ובתיאום עם חברים נוספים מתקופת השירות הצבאי. ■